

QR-kod
maqolaning DOI
sahifasini
ochadi

Malika Joldasbaeva. Sh.Seytov
povestlerinde peyzajdın kórkemlik
xızmeti // «O'zbekiston olimi
ayollarining mamlakat taraqqiyotiga
qo'shayotgan hissasi» mavzusidagi
xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya
materiallari (Nukus, 2026-yil 9–10-
oktyabr). – Nukus, 2026. – B. 699–
702. – DOI: [https://doi.org/10.66073/](https://doi.org/10.66073/ReFocus-Conf/0910136)
ReFocus-Conf/0910136

SH.SEYTOV POVESTLERINDE PEYZAJDÍN KÓRKEMLIK XÍZMETI

Malika Joldasbaeva,

Qaraqalpaq mámleketlik universiteti magistrantı

Annotaciya: Bul maqalada belgili qaraqalpaq jazıwshısı Sh.Seytov povestlerinde peyzajdın kórkemlik xızmeti úyrenilgen. Oǵan muwapıq, Sh.Seytov povestlerinde peyzajlıq súwretlewler waqıyanı rawajlandırıw ushın motivirovkalıq xızmet atqarsa, jáne bir jerde adamlardıń minez-qulqın ashıwǵa járdemlesedi.

Gilt sózler: jazıwshı, povest, sheberlik, peyzaj, xarakter.

Abstract: This article examines the artistic function of landscape in the stories of the renowned Karakalpak writer Sh. Seytov. Accordingly, in Sh.Seytov's short stories, landscape depictions serve as a motivational tool for developing the story, while in other contexts, they help reveal people's character.

Keywords: writer, story, mastery, landscape, character.

Аннотация: В данной статье рассматривается художественная функция пейзажа в повестях известного каракалпакского писателя Ш. Сейтова. Согласно этому, в повестях Ш. Сейтова пейзажные описания служат мотивацией для развития сюжета, а в другом месте помогают раскрыть поведение людей.

Ключевые слова: писатель, повесть, мастерство, пейзаж, характер.

Ádebiyattıń qálegen janrındaǵı kórkem shıǵarmalarda qaharmanlar háreket etip turǵan shárayattı hár tárepleme súwretlew ushın da, olardıń ishki ruwxıy dúnyasın tereńnen ashıp beriw maqsetinde de tábiyat kórinislerin beriw úlken áhmiyetke iye. Demek, tábiyat kórinislerinen kórkem ádebiyatta paydalanıwda da belgili bir maqset boladı. Yaǵnıy, qaharmanlar háreket etip turǵan orındı súwretlewde, sonday-aq qaharmannıń ishki psixologiyasın ashıp beriwde de peyzajdın atqaratuǵın xızmeti úlken. Peyzajdı súwretlew prozalıq shıǵarmalarda eki maqsette: shárayattı hár tárepleme obyektivlestiriw ushın hám qaharmanlardıń ishki dúnyasın tereńirek ashıp beriw usılı retinde de alınadı [1, 66]. Peyzajlıq súwretlewler poeziya menen bir qatarda prozalıq shıǵarmalarda da qollanıladı. Prozalıq shıǵarmalarda peyzaj qısqa-qısqa halda ulıwma dóretpeniń syujetlik hám kompoziciyalıq qurılısınıń zárúrli orınlarında qollanııp, áhmiyetli wazıypalardı atqarıp, qaharman obrazın janlandırıp, sheberligin asıradı. Al, poeziyalıq shıǵarmalarda da peyzajlıq súwretlewler lirikalıq qaharmannıń ishki tolǵanısların ashıp beriwde qollanıladı.

“Rus ádebiyatında peyzaj awızeki hám kórkem obrazdın bir túri sıpatında kórkem obrazdın XVIII ásirde payda boldı” dep kórsetedi J.Shaytanov [4, 122]. Bul dáwirde tiykarınan J.Tomson, A.Roup dóretiwshiliginde kórine baslaǵan.

XIX-XX asirlarda, tiykarinan, peyzajliq shigarmalarda dunyanin tabiiy, yagniy tabiyatnin ajayip, takirarlanbas gozalligi ozine tan usilda ozgeshe suwretlene basladi. J.S.Turgenev, N.A.Nekrasov, F.J.Tyutchev, A.Fet, J.A.Bunin, A.Blok, M.M.Prishvin shigarmalarida peyzajliq suwretlewlerden paydalana basladi. Modernistlik, ayriqsha atap aytqanda, postmodernizm adbiyatinda tabiyatni ozgeshe ugimda qabil ete basladi: "Tabiyat endi tabiyat emes, al balkim til demekdir. Tabiyat hadiyselerinin tek sirtqi korinisini gana saqlap qalghan halda sistemalastirdi" [3, 304]. V.P.Astafaev, V.G.Rasputin, V.J.Belov, Yu.P.Kazakov, N.M.Rubcov siyaqli doretivshilerdin shigarmalarida bir soz benen aytqanda "tabiyat omir surdi". Tabiyat ulgileri barliq waqitta doretpelerde jasap, ayriqsha omir surip bara beredi.

Qaraqalpaq adbiyatinda peyzaj prozada da, poeziya tarawinda da teindey qollanila beredi. XX asirde qaraqalpaq prozasinda T.Qayıpbergenov, Sh.Seytov, K.Mámбетov, K.Raxmanov shigarmalarida da tabiyat korinislari har turli aspekte, turlish usullarda, sonday-aq, metaforaliq usullarda da qollanilganligin koriwimizge boladi. Peyzajliq suwretlewler prozaliq shigarmalardin qurilisina kirgiziliwinde de belgili bir maqset boladi. Ayırım shigarmalardin qurilisinda peyzajliq suwretlewler ushıraspawı da mumkin, lekin turmis haqiqatligin real turde sawlelendiriw ushin peyzajliq suwretlewler adbiy shigarma qurilisina avtorlar tarepinen belgili bir maqsette engiziledi. Misal ushin, Sh.Seytov povestlerinde peyzaj waqıyanın baslanıwında, ya bolmasa qaharmannın xarakterin, ruwxıy keshirmelerin beriwde tiykarinan qollanıwı mumkin: "*Kúnshıgıs álwan shımdıqtay qızarıp, kógildir kók jiyekke qırmızı shapaq órmeledi. Álleqaylardan inlerinen juwırıp shıqqan janlı maqluqlar qızıl otawday dóngelenip jańa shıgıp kiyatırǵan altın quyashqa sıǵırayısıp qarasadı. Sansız shoqalaqlı sheksiz jáziyra dawılda tuwlap, tolqınlap jarlanǵan teńizdi elesleter edi. Sol tolqınlar arasında birese oyǵa túsip, birese "jaǵaǵa" shapshıp, sheten kóylek qızıl tuwday jebirep ele ketip baratır, ketip baratır...*" [2, 56]. "Qashqın" povestinen alınǵan úzindide waqıyanın baslanıwında peyzajliq suwretlewdi beriw arqalı syujetni qaysı qaharmannın átirapında dawam etiwı anıq ashıp berilgen.

Demek, peyzajliq suwretlewler prozada waqıyanı rawajlandırıw ushin motivirovkalıq xızmet atqarsa, jáne bir jerde adamlardin minez-qulqın ashıwǵa járdemlesedi. Sonlıqtan da, peyzajliq suwretlew usılları prozada da, poeziyalıq shigarmalarda da eki maqsette qollanıladı. Yagniy, birinshi obyektiv halında tabiyatni suwretlese, ekinshi tabiyat arqalı qaharmannın ishki kewil keshirmelerin sawlelendiriw.

Sh.Seytovtıń "Qashqın" povestinde sahra menen baylanıslı turde peyzajliq korinislari berilgen. Qaraqalpaqlardin turmıslıq ozgesheligin beretuǵın shól, qum, qarabaraq siyaqli peyzajliq atamalar jiye qollanılgan.

"*Jańa ay jadırıp kóp turmadı, kók teńizge tastaǵan aybaltaday álleqashan batıp ketken. Girbińsiz kókke úmit ushqınlarında juldızlar gana jiltırasadı. Shoqalaq qumlar shókken botaday qarawıtıp qalıp baratır. Ushı-qıyırı joq qulazıǵan sheksiz jáziyra. Ya jortqan ańnıń qorsıldısı, ya ushqan qus qanatlarınıń sıpsını esitileshe. Bunnan sál gana burın názik ayaqlardaǵı qasań gewishtin sılpıldısı esitiler edi, házir ol da tınǵan. Pitegene salqın tartqan qum kúndizgidey*

ayaqti kúydire bermes edi, onín ústine súrniktirer shónge de joq. Jasarın jasap, qaqsagan seksewil tomlarları qashshan artta qalıp ketken [2, 4]”.

Joqarıda jazıwshınıń dóretiwshiligine tiyisli “Qashqın” povestiniń baslanıwındaǵı peyzajlıq súwretlew berilgen. Sh.Seytov prozalıq shıǵarmalarında tábiyat kórinisleriniń peyzajlıq súwretleniwi bir neshe túrlerde kórinedi. Olardıń bir túri mákannıń haqıyqıy tábiyatlıq ózgesheligin ashıp beriw ushın xızmet etse, ayırımları kórkem shıǵarmadaǵı qaharmannıń xarakterin, hal-jagdayın ashıp beriwge xızmet etedi. Mısalı:

“Sılq-sılq-sılq... Qashqınnıń adımın sanap kiyatırǵanday qumandaǵı suw bir qalıpte sılqıldaydı. Awızdıń ishi qańsıydı. Qashqınnıń túrpilengen tańlayın qaǵırlatadı. Kelinshek qorjın qoyıp sıldır shegeniń ústine otıra ketti. Tayaq taslamda shontanlap baratırǵan iyt artına qarap turdı da qasına kelip shońqaydı. Tańlay jibitip, shamal otırǵannan keyin un-usaq bolıp qalǵan denesiniń uyısıp baratırǵanın sezdi. Qum sonday jaǵıp baratır. Shıqqalı bergi qorqıw, albırawdıń bári dumanǵa sińgen qaraday semip baratırǵan tárizli [2, 40]”. (“Qashqın”)

Kórkem shıǵarmadaǵı urıs, qayǵılı waqıyalardı beriw ushın peyzajdı qollanıw dástúrge aylanǵan desek qátelespeymiz. Óytkeni, folklorlıq shıǵarmalardan baslap, quyashtıń batıwı, dawıl, shaqmaq, jawın, qar, ot usaǵan tábiyat kórinisleri kóbinese qayǵılı halatlardı ele de tásirli etip beriwde jiwi qollanıladı. Mısalı:

“Jaqlap qaldı, áne jaqladı! Tap biziń aǵamlardı áketetuǵın saparındaǵıday bolıp jaqlap qaldı! Lekin onda usı kater qattı qáhárli edi, shıqqan quyashtıń emes, batıp baratırǵan quyashtıń qan-qızıl nurlarına shomılǵan edi [2, 207]”. (“Kóp edi ketken tırnalar”)

Joqarıda keltirilgen misalda qáhárli urıs quyash nurı elementiniń troplar arqalı beriliwiniń nátiyjesinde tásirli etip súwretlengen. Onı ápiwayı ǵana urıs qáhárli edi dep bergende bunshelli tásirsheńlikke erispes edi. Bul jerde quyashtıń shıǵıwı – jaqsılıqtıń, quyashtıń batıwı – jamanlıqtıń belgisi sıpatında kórsetilgen.

“Jol taqırılıqtı tilip ótip, góne qashıǵa órmeledi. Bir waqları ırashtıń gúngirt tartqan súlderiniń ústinen batıp ketken kúnniń shapaǵında bir qan-qızıl nur kórinde. Dáslep itibar bermesem de órtke shıramıtqanlıqtan ba, júregim dúrsildep, álleqanday bir jamanlıqtıń túrin sezgendey háwlires basladı. Bara-bara onıń órt ekenine gúman da qalmadı [2, 193]”.

Keltirilgen eki misalda da “qızıl nur” el basına keletuǵın jamanlıqtı bildiretuǵını kórinip tur. Biraq onı kórkem shıǵarmaǵa engize alıw avtordan asa sheberlikti zárúr etedi.

“Gáp uzaqqa barmay ǵaz-qatara dizilisip esikten shıqtıq. Ele shıqpaǵan quyashtıń qanqızıl shapaǵı qırmızı shımdıqtay bolıp kók jiyekten jańa kóterilip kiyatır edi [2, 131]”.

Aldıńǵı mısallarda qanqızıl nur jamanlıq penen baylanıslı peyzajlıq súwretlewde qollanıǵan bolsa, keyingi misalda ápiwayı tábiyat hádiyesin beriwde avtor tárepinen orınlı hám sheber qollanıǵan.

Tábiyat qubılıslarınıń qollanıw ózgesheligine qarap tómendegi misaldı keltirsek boladı:

“Gúz keldi. Ómiriniń aqırǵı kúnleri “altın jalaǵan” egislikler jıynalıp, átirap burınǵısha sırdanday dalaǵa aynaldı. Hátte sońǵı miyzan túyneklerge shekem

nársesi qaldırılmay keňseniň skladına tapsırılıp, shiňgirik, paqallar azannan qara quptanğa deyin qıslawğa jóneltildi. Bizdi irkip atırğan da usı mal otı edi, keňseniň háwittey eki túyesi birdey bizikinde bolatuğın bolsa ne beremiz olarğa qaladağı jayımızdıń bası ğırlanğan gúdi, sharbağımızdıń ishinde de awısıq jer qalmadı. Qıstıń erte túsetuğın túri bar, tez kóshiw kerek. Bir kúnniń ishinde eki irge kóterildi. Bizler hámmeniń sońınan kóshiwimiz tiyis, keňseniń tapsırması solay. Báhárden beri qonıs tepken bul kishkene ğana awılda sanawlı úyler qalıp baratır [2, 40]”.

Máwsimlerdiń peyzajlıq súwretlew arqalı beriliwi kórkem shıǵarmada syujettiń rawajlanıwın kórsetiwdiń jáne bir jolı bolıp esaplanadı.

Sh.Seytov óziniń “Kóp edi ketken tırnalar” povestinde urıs dáwiriniń ózgesheliklerin ashıp beriw ushın peyzajlıq súwretlewlerdi keńnen qollanğan.

“Orpańdı sızip júrip kiyatırmız, júrip kiyatırmız. Apamnıń ashshı qamshısına shıdamağan eki nar qostańlap julqınsa da, soń gúdarıday sozılıp barıp arbanı ırashtıń basına shıǵardı. Meniń kózime aldı menen alısta jaltırıp aǵıp atırğan Ámiwdarya shalındı. Ol ele tap burınǵısay máwjirep aǵar edi, ayırması, qarsıldasqan paraxodlar siyreksip “xosh, xosh!” degen dawıslar jarqabaqlardı jańǵırtpas edi. Onda házir ıǵıp baratırğan barja da, qara kózlerge jas alıp xoshlasıp atırğanlar da joq. Olar qashshan xoshlasıp bolğan, xoshlasıwdı qálemeydi de, endi ol kózler quwanıshtan ğana jas alıp, ketip baratırğanlardıń emes, kiyatırğanlardıń ğana jolına telmirgisi keler edi. “Xosh bol”dan jalıqqan dárya jaǵaları endi “xosh keldiń”ge háwestey [2, 161]”.

Joqarıdağı qatarlar arqalı ayawsız urıstıń aqıretlerinen tek adamlar emes, al ana tábiyat, jer, suwlardıń, tereklerdiń, ulıwma aytqanda, tábiyattıń tilsiz aǵzalarınıń da qabırǵası qayısqańın kóriwimizge boladı.

Juwmaqlap aytqanda, Sh.Seytovtıń povestlerinde stillik ózgeshelik degende, eń dáslep, kóz aldımızǵa onıń peyzajlıq súwretlewdi kórkem shıǵarmada qollanıw sheberligi keledi.

Paydalanılğan ádebiyatlar

1. Quronov D Adabiyotshunoslikka kirish. – Toshkent. Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 2004.
2. Сейтов Ш. Қашқын. Көп еди кеткен тырналар. Повестьлер. – Нөкис: ЖЕТИ ЫҚЛІМ, 2021.
3. Хализев В.Е. Теория литературы. – Москва: Высшая школа, 2002.
4. Шайтанов И.О Мыслящая муза «Открытие природы» в поэзии XVIII века. – Москва, 1989.